

- обоснованием существования «духа времени» (К. Г. Юнг), нравственной экологии (Д. С. Лихачев), «эпицентра бытия» (А. С. Архангельская), ценностного аспекта экологии культуры, метаэкологии (Н. Киселев);
 - обострением проблемы духовности в связи с развитием компьютерных технологий и развития сети Интернет, формирующих «бессилие» человека перед «компьютерным прорывом» (О. Н. Козлова);
 - актуализацией проблемы человека как субъекта социокультурного процесса, формирующего социокультурную память и культуру как «собственный дом» (Н. Н. Моисеев).
2. Духовно-нравственная деятельность рассматривается в качестве формирующих аспектов ноосферы (В. И. Вернадский).
3. Духовность как концепт экокультуры в свете глобальных проблем современности формируется через воспитание чувства историчности, стремления к историческим традициям, развитие и укрепление исторического сознания и памяти.

Источники и литература

1. Архангельская А. С. Крым. Духовные ресурсы природы. К проблеме, так называемых «эпицентров бытия» // Культура народов Причерноморья. – 1996. – № 3. – С. 251 – 252.
2. Бахтин М. М. Искусство и ответственность // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – С. 46 – 47.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – С. 295 – 314.
4. Болотова В. В. Экология в контексте культуры // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 25. – С. 42–46.
5. Бурбулис Г. Э., Кемеров В. Е. Духовность и рациональность. – М.: Знание, 1986. – 56 с.
6. Василенко И. А. Политическое время на рубеже культур // Вопросы философии. – 1997. – № 9. – С. 46 – 56.
7. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, – 1991. – 270 с.
8. Волошин М. А. «Средоточье всех путей...» Избранные стихотворения и поэмы. Проза. Критика. Дневники. – М.: Московский рабочий, 1989. – 604 с.
9. Киселев Г. С. «Кризис нашего времени» как проблема человека // Вопросы философии. – 1999. – № 1. – С. 40–52.
10. Кисельов М. Екологічний контекст буття нації. Дослідження сучасного стану проблеми// Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2. – С. 38 – 56.
11. Козлова О. Н. Духовная жизнь как система, ее сущность и структура // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 2. – С. 106 – 119.
12. Крымский С. Б. Контуры духовности: Новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21 – 28.
13. Ксенофонтов В. И. Духовность как экзистенциальная проблема // Философские науки. – 1991. – № 12. – С. 41–53.
14. Лихачев Д. С. Экология – проблема нравственная // Наше наследие. – № 1. – 1991. – С. 3–4.
15. Лось В. А. Человек и природа. – М.: Политиздат, 1978. – 224 с.
16. Моисеев Н. Н. Восхождение к Разуму. Лекции по универсальному эволюционизму и его приложениям. – М.: Мысль, 1993. – 346 с.
17. Моисеев Н. Н. Рациональное общество и экология // Социально-политический журнал. – 1993. – № 3. – С. 110 – 117.
18. Молчанов И. И. В. И. Вернадский. – М.: Мысль, – 1982. – 620 с.
19. Никитин Е. П. Духовный мир: органический космос или разбегаящаяся вселенная? // Вопросы философии. – 1991. – № 8. – С. 3–12.
20. Платонов Г. В., Косичев А. Д. Проблема духовности личности (состав, типы, назначение) // Вестник Московского университета. – Серия 7. – Философия. – 1998. – № 3. – С. 16 – 33.
21. Самсонов А. Л. Человек и биосфера – проблема информационных оценок // Вопросы философии. – 2003. – № 6. – С. 111 – 127.
22. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени. – М.: Изд. Группа «Прогресс»: «Универс», 1994. – 329 с.
23. Юнг К. Г. Проблема души современного человека // Философские науки. – 1989. – № 8. – С. 114 – 126.
24. Юнг К. Г. Человек и его символы./ Под общ. ред. С. Н. Сиренко. – М.: Серебр. Нити: Универстет. Кн: АСТ, 1997. – 367 с.
25. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 530 с.

Убейволок О.О.

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Дослідження проблем ефективності соціального капіталу України в умовах соціально-економічної трансформації *актуалізується* в наш час такими причинами: по-перше, підвищенням ролі соціального капіталу в економічному розвитку, забезпеченням конкурентоспроможності як на рівні окремих підприємств, так і на рівні країни в цілому; по-друге, посиленням конкуренції в усіх сферах суспільного буття, в результаті чого змінюються десятиріччями сформовані уявлення про сутність людських стосунків, що, в свою чергу, впливає на особливості формування соціального капіталу.

Формування соціального капіталу є фактором вирішення важливих соціальних завдань, пов'язаних з економічним зростанням, підвищенням рівня життя населення, справедливим розподілом національного доходу, розширенням свободи вибору для людей, зростанням рівня культури і споживання.

Мета статті полягає у дослідженні сутності і визначенні ролі соціального капіталу в функціонуванні суспільства.

Обговорення проблеми. У пошуках виходу з кризової ситуації теоретична думка дедалі частіше орієнтується на категорію соціального капіталу. Ідею соціального капіталу, як доповнення до необхідних для оптимального функціонування фізичного і людського капіталів, науковці формували на рубежі 70-80-х рр. ХХ ст. Не дивлячись на те, що ця концепція досить новітня, в останній час вона набуває все більшої популярності в багатьох сферах наукової діяльності. Саме цей факт забезпечує багатозначність цього терміну та множинність різнобічних підходів, до вивчення його сутності, що перетинаються між собою. Економічна наука традиційно розглядає економічні процеси в суспільстві, зосереджена на дії ринкового механізму в ньому. Політична наука вивчає політичні процеси в соціумі, політичну культуру, державний устрій і особливості політичних відносин у зв'язку з цим. Соціологія і соціальна філософія пильну увагу приділяють аналізу взаємодії різних соціальних груп в суспільстві. Результати аналізу у вказаних наукових сферах наприкінці 1990-х років дали змогу закласти підвалини в дослідження проблематики соціального капіталу.

«Цей багатозначний термін позначає різні поняття для фахівців різних галузей, проте спільним залишається спокуса для всіх ентузіастів концепції соціального капіталу використовувати її стосовно будь-якої неформальної громадської участі» [6, 26].

В цілому підходи до розуміння капіталу були закладені в класичній політичній економії і пов'язані з іменами А. Сміта та Д. Рікардо. В розгорнутому вигляді обґрунтування капіталу знайшло в працях К. Маркса.

Початок сучасного дослідження сутності соціального капіталу пов'язують, насамперед, із дослідженням американського соціолога і теоретика державного управління Роберта Патнема, який активно використовував концепцію соціального капіталу у вивченні громадської активності в Італії та США на початку 1990-х років. Він стверджував, що “за аналогією з фізичним і людським капіталом, утілені у засоби праці і навчання, які підвищують індивідуальну продуктивність, соціальний капітал міститься в таких елементах суспільної організації, як соціальні мережі, соціальні норми і довіра, що створюють умови для координації і кооперації заради взаємної вигоди” [5, 78]. Якщо фінансовий капітал, коли його витрачають – зменшується, то соціальний капітал в міру його витрачання тільки зростає, бо чим інтенсивніша практика кооперації і взаємодопомоги, тим міцніші й ефективніші мережі солідарності і більша взаємна довіра. Обсяг соціального капіталу вимірюється за двома показниками: індексом довіри і членством у громадських об'єднаннях [4, 489].

Отже, соціальний капітал у розумінні Р. Патнема є певною характеристикою, що охоплює рівень розвитку громадянської співпраці та здатності громадян до об'єднань, а формами соціального капіталу є соціальні норми, довіра та людські взаємини зав'язані на співпраці. Зараз вважається, що саме в працях Р. Патнема природа соціального капіталу набуває свого узагальнення і систематизації.

У західному суспільствознавстві дискусійним є питання відносно природи і характеру соціального капіталу. Виділяються дві точки зору. Перша точка зору представлена вже згадуваним Р. Патнемом, який розглядає соціальний капітал як феномен історичної природи й подібно до економічного капіталу формується на основі історичних традицій і має пройти певний час для його нагромадження. Таким чином, на думку цього дослідника, соціальний капітал є історично детермінованим. Другу точку зору представляють Ф. Фукуяма та Е. Остром, які говорять про спонтанну, стихійну природу соціальної співпраці, а отже й соціального капіталу. Умовами, за яких соціальний капітал формується стихійно є наступні: розмір групи і межі груп, повторюваність взаємодії членів групи, усвідомлення вдалих та невдалих рішень, завдяки чому група може запобігти повторенню негативних дій.

Сучасне розуміння сутності феномену соціального капіталу також знаходимо у французького соціолога П. Бурдьє та американського вченого Дж. Коулмена.

П. Бурдьє визначає соціальний капітал як “сукупність існуючих або потенційних ресурсів, які пов'язані з наявністю усталеної мережі більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання, або іншими словами членства в групі” [цит. по: 6, 27]. Отже, для Бурдьє соціальний капітал має позаекономічну природу і є дещо більше, ніж просто наявність певної сукупності групових зв'язків. Ці групові зв'язки побудовані на взаємній довірі.

Дж. Коулмен, в його фундаментальній праці “Fondation of Social Theory” [9] тлумачить соціальний капітал як один із способів залучення елементу соціальної структури в теоретичну парадигму раціональної дії. За Дж. Коулменом, соціальний капітал – це ресурс дії. Він виділяє форми соціального капіталу: соціальні норми, зобов'язання та очікування, інформаційні канали.

Відносно визначення сутності феномену соціального капіталу, зазначимо, що ключова характеристика соціального капіталу – параметр, за яким він відрізняється від інших форм капіталу. Такою характеристикою є ступінь чуттєвого дотику капіталу [8, 17].

“Якщо фізичний капітал можливо повністю відчутти, тому, що він має втілення в очевидних матеріальних формах, то можливості відчутти людський капітал значно менші. Він виявляється в навичках і знаннях, набутих індивідом. Соціальний капітал ще менш відчутний, оскільки він існує тільки у взаємостосунках індивідів. Так само як фізичний і людський капітал, соціальний капітал полегшує виробничу діяльність. Наприклад, група, усередині якої існує повна надійність і абсолютна довіра, здатна зробити багато більше в порівнянні з групою, що не володіє даними якостями” [3, 126].

Соціальний капітал є якість соціальних зв'язків [8, 18]. Інша характеристика, за якою соціальний капітал може претендувати на повноцінний статус – здібність до уявного, як би природного саморозвитку [8, 18].

Відносно визначення сутності соціального капіталу, підкреслимо, що її неоднозначно розуміють і на пострадянському науковому просторі.

Так, Н. Тихонова термін «соціальний капітал» розуміє як “включеність в систему відносин (родинних, дружніх та ін.), яка забезпечує доступ до ресурсів інших акторів (або більш ефективне використання влас-

них ресурсів з їх допомогою), що сприяє нарощуванню сукупного капіталу і, як наслідок цього, - поглибленню нерівності в суспільстві” [7, 24].

Етимологічний аналіз слова «соціальний» в різних мовах показує, що його значення полягає в уявленні про взаємодію людей як про взаємодопомогу, взаємне сприяння, кооперацію зусиль задля досягнення спільної мети. *Socius* в Стародавньому Римі, *Geselle* в середньовічній Німеччині означали «помічник, підмайстер». Слово «товариш», за В. Далем, - означає помічник, співробітник, спільник.

Той же аналіз виявляє вимоги, критерії людини, здатної бути “*Socius*”, “*Geselle*” або «товаришем». Людина повинна бути «соціальною» – комунікабельною, доброзичливою, миролюбною, комфортною в спілкуванні, тобто володіти абсолютно конкретними морально-психологічними якостями [8, 20].

Яка реальність соціального капіталу? Фізичний капітал виникає із поєднання діяльності людини з фізичною реальністю, природою. Людський капітал виникає із поєднання діяльності з психічною реальністю, психікою. Реальність соціального капіталу детермінується вихідною філософською позицією по проблемі взаємовідношення матеріалізму й ідеалізму. Отже, одна точка зору на соціальний капітал полягає в тому, що його природа матеріальна, друга точка зору вказує на ідеальну природу соціального капіталу. Проте, існує ще один варіант відповіді, який знімає дихотомію «матеріалізм – ідеалізм». Це підхід культурологічний, згідно якому етичні норми і принципи займають центральне місце в культурі як комплексі систем цінностей, норм, знань і символів, регулюючих життєдіяльність соціальної спільності. Культура з цієї точки зору є синтез матеріального і духовного, якась третя реальність [8, 22].

З точки зору культурологічного підходу, етичні принципи соціальних відносин дійсно можуть стати єдиною причиною і міцною основою соціального капіталу в поєднанні з іншими інструментами його виробництва й управління.

Щодо визначення сутності соціального капіталу відзначимо, що в сучасному менеджменті розрізняють фізичний, людський і соціальний капітал у вигляді розділення менеджменту на «твердий» (*hard*) і «м'який» (*soft*) по аналогії з розподілом комп'ютерної техніки на “*hardware*” та “*software*”: залізо і програмне забезпечення. Об'єкт управління першого – всі безособові, переважно матеріальні аспекти діяльності організації: техніка і технології, фінанси, логістика та ін. Об'єкт управління другого – всі аспекти, що припускають включення людини та її специфіки (психології, культури, ділової культури) в систему відносин з іншими учасниками соціально-економічного процесу, етика цих відносин. Тобто люди без техніки, в принципі, обійтися можуть, а техніка без людей - ні.

Соціальний капітал, як указує М.П. Шихирев, – це, перш за все, соціальні зв'язки. У першому наближенні можна виділити дві основні форми соціального капіталу: “довіра усередині організації як інтегральний вираз стану її внутрішніх суспільних зв'язків і репутація організації як вираз стану зовнішніх зв'язків. З процесів це: стратегія і тактика ділових переговорів як вираз ціннісної орієнтації суб'єкта соціальних відносин і корпоративне управління як слідування принципам і цінностям” [8, 27].

Щодо концепції фізичного капіталу відмітимо, що він складається з інструментів, машин й іншого виробничого обладнання. Фізичний капітал створюється змінами в матеріалах, з яких виготовляються знаряддя виробництва, удосконалюючи тим самим процес виробництва. Людський капітал створюється шляхом внутрішньої трансформації самих індивідів, що спричиняється їх навичками і здібностями. Походження соціального капіталу пов'язане зі змінами у відносинах серед індивідів і полегшує їх діяльність. Якщо фізичний капітал повністю відчутний, оскільки втілений в матеріальних формах, людський капітал ще менш відчутний, оскільки виявляється в навичках і знаннях, отриманих індивідом, то соціальний капітал ще менш відчутний, оскільки він існує тільки у взаємостосунках індивідів [3, 126]. Таким чином, саме ефективні норми можуть стати могутньою формою соціального капіталу, який не тільки полегшує певні дії, але й стримує негативні тенденції в суспільстві.

Одна з властивостей соціальних відносин, від яких залежить процес розвитку ефективних норм, як підкреслює Дж. Коулмен, - замкнутість [3, 129]. Норми виникають як спроби або обмежити негативну зовнішню дію, або укріпити дію позитивну.

Дж. Коулмен указує на таку важливу характеристику соціального капіталу, як створення людського капіталу в подальших поколіннях [3, 132]. І соціальний капітал в сім'ї, і соціальний капітал в суспільстві грають певну роль в створенні людського капіталу в підростаючому поколінні.

Соціальний капітал в суспільстві спрямований на створення суспільного блага.

На дітей відчутно впливає людський капітал їх батьків, але він може бути невикористаним по відношенню до дітей, якщо батьки не грають помітної ролі в житті дитини і використовують свій людський капітал на роботі або в інших сферах життєдіяльності. Соціальний капітал в сім'ї можна позначити як відносини між дітьми і батьками. І якщо людський капітал батьків не доповнений нормальними сімейними відносинами (тобто соціальним капіталом), то він не виконує ніякої ролі у формуванні людського капіталу їх дитини.

В сучасній науці підіймається питання щодо розуміння таких типів соціального капіталу, як індивідуальний і колективний. Індивідуальний і колективний соціальний капітал – явища різні [2, 107]. Індивідуальний капітал в меншій мірі контекстуально обумовлений: незалежно від цінностей, норм і довіри, характерної для даного суспільства, суб'єкт може мати високий показник індивідуального соціального капіталу, тоді як необхідною умовою великого об'єму соціального капіталу макrorівня виступають специфічні цінності, норми і довіра [2, 107].

Соціальний капітал полегшує соціальні взаємодії, знижуючи трансакційні витрати сторін. Як відомо, отримання ресурсів в суспільстві відбувається в рамках системи соціальних взаємодій. Цінність ресурсу визначається співвідношенням необхідних для його отримання витрат і переваг, які дає володіння цим ресурсом. Такими засобами, необхідними для успішних соціальних трансакцій, в результаті яких суб'єкти отримують ресурси, можуть бути витрати часу, грошей, фізичних, розумових й емоційних зусиль [2, 107].

На рівні індивідуального соціального капіталу зниження трансакційних витрат відбувається завдяки особистому або опосередкованому знайомству і взаємодії сторін, в результаті механізмів персоніфікації, у

тому числі і персоніфікованої довіри [2, 108].

Мета розвитку групового соціального капіталу – створення додаткового джерела ресурсів, доступних для всіх членів суспільства. Тобто на рівні групового соціального капіталу діють механізми деперсоніфікованої довіри, деперсоніфікованих ресурсів відношення один до одного.

Індивідуальні соціальні капітали утворюють груповий капітал.

Соціальний капітал може мати локальний і глобальний рівень. Локальний рівень соціального капіталу характеризується рамками взаємодії всередині сім'ї і групи. Глобальний рівень – це рівень недержавних суспільних організацій.

Соціальний капітал має формальну і неформальну сторони. Формальна сторона соціального капіталу характеризується ступенем довіри до офіційних державних інститутів і суспільних організацій, неформальний капітал фіксується через залучення в дружні відносини, наявність контактів з родичами і знайомими [1, 59].

Таким чином, соціальний капітал – це соціальні зв'язки, побудовані на взаємній довірі і репутації, які сприяють економічному розвитку суспільства на базі соціального партнерства.

У сучасній суспільній думці, в цілому, підкреслюється позитивна роль соціального капіталу. Вважається, що взаємна довіра робить більш легітимними відносини в рамках суспільства: з'являється пошана до прав іншої людини та її власності, дотримуються домовленості, активізується участь в політичному житті суспільства. Завдяки довірі підвищується рівень співпраці в рамках виконання загальної справи, що може привести до стабільного соціально-економічного розвитку. У суспільстві, де високий ступінь довіри тільки до сім'ї і люди не схильні до партнерства з іншими індивідами, спостерігається економічна стагнація.

Формування соціального капіталу може мати для суспільства як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивним результатом може бути те, що взаємостосунки між людьми можуть привести до кооперації з метою надання взаємодопомоги, боротьби із злочинністю, тінговою економікою та ін. Негативним результатом може бути так звана негативна кооперація, яка може виявлятися в створенні злочинних угруповань, терористичних організацій, розповсюдження корупції тощо.

Вирішення питання відносно природи і характеру соціального капіталу набуває методологічного значення за умов процесів трансформації в сучасному українському суспільстві, що можна визначити за перспективу подальшого наукового дослідження феномену соціального капіталу.

Джерела та література

1. Бова А. Проблемы управления социальным капиталом // Персонал. – 2003. – № 3. – С. 58–61.
2. Демкив О. Социальный капитал: теоретические основания исследования и операциональные параметры // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 99–111.
3. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
4. Лесечко М., Чемерис А. Інвестування у соціальний капітал: проблеми, досвід, результати // Вісник Української Академії державного управління. – 2003. – № 2. – С. 488–500.
5. Патнэм Р. Процветающие комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь. – М.: Мировая экономика и международные отношения, 1995. – № 4. – С. 78.
6. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 24 – 42.
7. Тихонова Н.Е. Социальный капитал как фактор неравенства // Общественные науки и современность. – 2004. – № 4. – С. 24–35.
8. Шихирев П.Н. Природа социального капитала: социально-психологический подход // Общественные науки и современность. – 2003. – № 2. – С. 17–31.
9. Coleman J. *Foundation of Social Theory*. – Cambridge: Mass., 1990.

Масаев М.В.

К ВОПРОСУ О РОЛИ СИМВОЛА В СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

(в контексте постижения парадигмальных образов и символов эпох и цивилизаций)

Российские социологи В.В.Радаев и О.И.Шкартан в книге «Социальная стратификация» [1] из девяти типов стратификационных систем, применимых для анализа любого социального организма, выделяют культурно – символический тип, оперирующий сакральными знаниями и проявляющийся в религиозном, научном и, что особенно проявляется в последнее время, в идеологическом манипулировании, к которому российские авторы забыли добавить манипулирование политическое.

Прошедшие недавно «оранжевая» революция в Украине и революции «роз» в Грузии и «тюльпанов» в Киргизии свидетельствуют о не последней роли символа в развитии этих «революционных» событий. Можно вспомнить в этой связи и о революции «гвоздик» в Португалии в середине 70 – х годов прошлого века.

Развивая концепцию парадигмальных образов и символов эпох и цивилизаций [2–9], мы намерены использовать ее в макросоциологических исследованиях, но работа эта только начинается, хотя о значении символа в социологическом и социально – психологическом исследовании говорят уже давно. О серьезной роли символа в социологических и социально – психологических исследованиях писал довольно – таки модный в Советском Союзе в конце 60 – х, начале 70 – х годов прошлого века американский социолог, профессор Калифорнийского Университета Тамотсу Шибутани (Tamotsu Shibutani) [10,11]. В своей книге «Социальная психология» (в англоязычном оригинале *Society and Personality* «Общество и личность» - М.М.) он говорит о роли символа в таких параграфах глав книги как «Символическая организация опыта» [10, с.103 –